

“КУТАДГУ БИЛИГ” АСАРИДА ИСЛОМИЙ КАРАШЛАР ИФОДАСИ

Жўраев Шохруҳ-Мирзо Темур ўгли,
ТДШУ “Мумтоз филология ва адабий манбаишунослик”
кафедраси стажёр-ўқитувчиси

EXPRESSION OF ISLAMIC VIEWS IN THE WORK “KUTADGHU BILIG”

Joraev Shahruxh-Mirzo Temur ogli, Mumtaz Department of
Philology and Literary Source Studies, Tashkent State University
of Oriental Studies

ВЫРАЖЕНИЕ ИСЛАМСКИХ ВЗГЛЯДОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ “КУТАДГУ БИЛИГ”

Джўраев Шахруҳ-Мирза Темур оглы, стажёр-преподаватель
кафедры “Классическая филология и литературное
источниковедение” ТГВУ

[https://orcid.org/
0009-0000-7519-7221](https://orcid.org/0009-0000-7519-7221)

e-mail:
shoxrux-mirzo@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада, Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг “Кутадгу билиг” асарини панд-насиҳат, комиллик ҳамда тасаввуфий руҳда яратганлиги, шунингдек асар муқаддимаси ҳамд (яъни Аллоҳни мадҳ этиши) ва наът (яъни пайгамбарларга олқиси) билан боиланиши асар ибтидосида ҳам интиҳосида ҳам ислом руҳи сингдирилгани тўғрисида ва “Кутадгу билиг”да илоҳиёт билан боғлиқ атамалар ҳам бир қатор қўлланганлигини исботловчи асосли фикрлар билан танишамиз.

Калим сўзлар: “Аллоҳ”, “Худо”, “яқинлик”, “маъбуд”, “илоҳ”, “баят”, “тангри”, “иди”, “бир ягона яратувчи”, зоҳид, обид.

Abstract: In this article, Yusuf Khos Hajib created his work "Kutadgu Bilig" in the spirit of admonition, perfection and mysticism. Also, the introduction of the work with hamd (i.e. praise of God) and na't (i.e. praise to the prophets) proves that the spirit of Islam is instilled in the beginning and the end of the work, and that a number of terms related to theology are used in "Kutadgu Bilig".

Keywords: "Allah", "god", "closeness", "god", "divinity", "bayat", "god", "was", "one, the only creator", zahid, abid.

Аннотация: Юсуф Хос Хаджиб создал свое произведение «Кутадгу Билиг» в духе проповеди, совершенства и мистицизма, а введение произведения с хамд (т.е. восхвалением Бога) и наът (т.е. восхвалением пророков) является дух ислама в начале и в конце произведения мы познакомимся с аргументированными мнениями, которые доказывают, что в «Кутадгу Билиг» также используется ряд терминов, относящихся к теологии.

Ключевые слова: «Аллах», «Бог», «близость», «бог», «божественность», «верность», «был», «один и единственный творец», захид, пребудь.

КИРИШ. “Кутадгу билиг” асари XI аср туркий адабиётда яратилган энг нодир манбадир. Унгача бундай катта ҳажмдаги ва мавзу кўлами жиҳатидан кенг қамровли асар яратилмаган эди. Йиллар ўтган сайин асарни қиймати ошиб бораверди. Ҳанузгача у нафақат туркий адабиётнинг, балки дунё адабиётининг тадқиқот

объекти сифатида ўрганилиб келинади. Олимлар бу асар устида тадқиқот олиб бориб, турли хил жиҳатларига эътибор қаратишган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД.

Туркий адабиётда ҳозиргача энг қадимги йирик манзума бўлган “Кутадгу билиг” том моҳияти билан маърифий (ирфоний, орифона) асар бўлиб,

рамзлар тизими – “тимсоллар тимсоли”¹ воситасида тасаввуфнинг инсоний камолот, комил инсон ҳақидаги ғояларни бадиий шаклда ифода ва тарғиб қилади. Бу асар яратилган вақтда ўлкамизда тасаввуфнинг маънавий-ахлоқий таълимот ва ҳаёт тарзи сифатида тугал шаклланиши, унда ҳали бир-бирига зид йўналишнинг ўзаро кескин баҳсу мунозаралари замони эди. Шунга қарамай Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг “Қутадғу билиг” асарини панд-насихат, комиллик, шунингдек, тасаввуфий руҳда яратди. Шунингдек асар муқаддимаси ҳамд (яъни Оллоҳни мадҳ этиш) ва наът (яъни пайғамбарларга олқиш) билан бошланиши асар ибтидосида ҳам интиҳосида ҳам ислом руҳи сингдирилганини пайқаш мумкин.

МУҲОКАМА. “Қутадғу билиг” қорахонийлар давридан мерос қолган, ўша даврнинг тарихда ва инсоният тамаддуни равнақида тутган аҳамиятини ҳамиша ёдимизга соладиган, фақат буюк салтанатлар даврида яратилиши мумкин бўлган асар сифатида ҳам қимматли. Ҳомер юнонларнинг зафарли юришларини боқий дostonларида куйлаганидек, Юсуф Хос Ҳожиб ўз асарида туркий халқларга хос донишмандлик хислатларини акс эттиради. Тафаккурга ихлосманд халқлар хос мушоҳадагўйлик қон-қонимизга сингиб кетгани айни шоҳона асар мазмун-моҳиятида ўз ифодасини топган.

Қорахонийлар салтанати дунёнинг ярмини эгаллаши баробарида “Инсон қандай муносиб ҳаёт кечириши керак?”, “Бу борада қандай тамойилларга амал қилиши лозим?”, “Башарий саодат негизи қандай қондаларга бориб тақалади?”, “Адолатли салтанат қондаси борми?” сингари жаҳоншумул масалалар устида ҳам баҳс-мунозаралар юритганига “Қутадғу билиг” мисолида ишонч ҳосил қиламиз. Умуман, Юсуф Хос Ҳожиб феноменини Ҳомер, Фирдавсий, Данте, Навоий, Шекспир, Гёте, Толстой сингари даҳоларга нисбатан ўрганиш зарур.

Муаллиф тенглик, адолат тўғрисидаги қарашларини Кунтуғди тилидан беради. Унинг уқтиришича, тўғрилиқ (адолат) олдида ҳамма

баробар. Кунтуғди Ҳоқон тилидан буни шундай таърифлайди:

Кўнилик узала кесан-мен ишиг,
Адирмас-ма бегсиг йа кулсиг кишиг.
(Шиорим адолат, кўнглинг бўлсин тўк,
Шоҳ билан гадо мен учун фарқи йўк.)

Адиб сиёсатни, давлат қонунларини юқори тутади. Қонун ва интизом остида мамлакат обод, халқ эмин-эркин яшайди, деган ғояни қўллаб-қувватлайди. У ўтмиш адиб ва мутафаккирлари орасида биринчилардан бўлиб давлат ва жамият бошқарувининг демократик асосларини, тенглик принципларини ишлаб чиқди, ўз даври давлат бошқарувининг йўл-йўриқларини, тўру-тузукларини яратди. Бинобарин, “Қутадғу билиг” давлат низоми даражасига кўтарилган асар эди.

Ҳолбуки, бу дунёдаги жамиятни яратувчи омил – инсониятнинг ахлоқ-одоби, кишиларнинг ва миллатларнинг ўзаро муомала, алоқа маданиятидир.

“Қутадғу билиг”да илоҳиёт билан боғлиқ атамалар ҳам бир қатор қўлланган ўринлар мавжуд. Бу шундан далолат берадики, асар яратилган даврда илоҳ тушунчаси тўлиқлигича яхши анланган. Адиб асарда кўп соҳалар билан бирга диний-илоҳий, ирфоний билимларнинг юксак эгаси эканлигини кўрсатади. Бу ҳақда сўз юритилаётганининг сабаби асарда диний атамаларни кўришимиз мумкин. Бу даврда туркий халқлар ислом динини қабул қилиб, арабий сўзларнинг кенг қўлланишига қарамай Юсуф Хос Ҳожиб асарида дин билан боғлиқ арабча ва форсча атамалар ўрнига туркий муқобилини қўллайди.

Ўша давр удумига кўра, асар “бисмиллоҳ” билан бошланар эди. Юсуф Хос Ҳожиб ҳам асарнинг ҳамд қисмини арабий басмала билан бошлаган. Ёлғиз шу ўринда арабча “Аллоҳ” атамасини ишлатилганини кўрамиз (Содиков 2008,85). Алишер Навоий “Муножот” асарида “Аллоҳ” атамаси тўғрисида: “Исм – сенинг исминг ва раҳмонлиқ ва раҳимлиқ сенинг қисминг”, деб таъкидлайди. “Аллоҳ” исми ёлғиз худонинг отидир. У Аллоҳнинг улуғлиги ва ягоналигини ифодалайди. Раҳмонлиқ ва раҳимлиқ аллоҳнинг сифатидир.

¹ Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Биринчи китоб. Тошкент, Ёзувчи, 1996. 272 – б.

Навоий Ҳазратлари “Ҳамса”ни икки йилда ёзиб тугатиш учун неча йил тайёргарлик кўргани, хусусан давлат аробоби сифатида ҳам самарали фаолият юритганини инобатга олганда, Юсуф Хос Ҳожиб асарни яратишдан олдин қандай ижтимоий фаолият билан шуғулланганини аниқ тасаввур қилиш мумкин. Ҳазрат сингари “Қутадғу билиг” муаллифи ҳам асилзодалар тоифасидан экани шубҳасиз. Унинг исмига нисбатан тахминий қиёфасини ҳам гавдалантириш мумкин. Бинобарин, Шарқда инсоннинг исми жисмига монанд бўлиши азалдан одат тусини олган.

Достоннинг ўта самимийлик билан яратилганига ҳам алоҳида эътибор қаратишни истардим. Муаллиф суврати ва сийратининг уйғунлиги асарнинг айна хусусиятида яққол намоён бўлган.

НАТИЖАЛАР. Умуман, буюк ижодкор, аллома Юсуф Хос Ҳожиб диний атамаларни қўллашда ва атама ижодкорлиги борасида ҳам ўз даврдан анчайин илгарилаб кетганини кўрамиз. Унинг атамани ўз ўрнида мохирона қўллаши ва сўз яшаш билан боғлиқ ихтироларининг кадрига ўзбек филологияси тушуниб етмоғи ва ўқувчига содда тилда етказмоғи керак.

Асар тавҳид ёки ягона Аллоҳ ҳамди билан бошланади. 32 байтли бу бобда исломнинг бош тушунчаси ҳар тарафлама тавсифлаб берилган. “Қутадғу билиг”да кўп ўринларда “илоҳ” атамаси ҳам қўлланган. “Илоҳ” Аллоҳнинг умумий исм ва сифатларини акс эттиради. У асарда “худо”ни билдириб, луғавий жиҳатдан “яқинлик”, “маъбуд” маъноларига эга. Араб тилида “ал” аниқлик артикли “илоҳ” атамасига қўшилиб, “Аллоҳ” атамасини ясаган. “Аллоҳ” атамаси луғавий жиҳатдан “бир, ягона яратувчи” деган маънони билдириб, Аллоҳнинг зот исмини билдиради. Бу исмда улуглик акс этганининг гувоҳи бўламиз.

Достон қаҳрамонларига мажозий ном бериш орқали шоир асарда уларнинг ҳар бирига

юклатилган асл мазмун-моҳиятни ўқувчига етказишга интильгани яққол сезилиб туради. Қаҳрамонлар орасида айниқса, Ўзғурмуш номига алоҳида аҳамият қаратиладиган бўлса, у – ўша давр диний қарашларни ифодалаган дейиш мумкин. Ўзғурмиш шахси таркидунё этган, зоҳидлик ва тақвони яшаш тарзига айлантирган сўфийларни эслатади.

ХУЛОСА. Юсуф Хос Ҳожиб тасаввуф ғоялари, амалиётидан чуқур хабардор эканлигини ушбу қаҳрамони тавсифида баён этган. Тасаввуф, тақво, зоҳидлик ва фақир шоир наздида аввало қаноатнинг тимсоли, ёрқин намояндасидир. қаноат Оқибатни ўйлаш билан бўлади, у инсонга Офият (руҳий осойишталик, қониқиш) келтиради. Адолат қаноатсиз бўлмайди. Ҳукмдор сўфийнинг, зоҳиднинг суҳбатидан баҳраманд бўлиб туриши керак. Сўфий ҳукмдорни кидириб келмайди, ҳукмдор уни ўзи кидириши, суҳбатига интиқ бўлиши керак. Кунтуғди, Угдулмишни Ўзғурмишга мактуб билан уч марта жўнатади. Шоир фикрича, агар ҳукмдор эътибор кўрсатса ва майл билдирса, сўфий ҳам суҳбатдан бош тортмаслиги керак. Албатта, зоҳид Ўзғурмиш сарой аёнига айланмайди, у маълум вақт Элиг билан фикр алмашиб, яна ўз кулбасига қайтиб кетади, ҳаёт тарзини ўзгартирмайди. Қатъий фикрида қолади.

Хуллас, туркий тилда яратилган бу буюк асар минтақа адабиёти ривожининг биринчи босқичи учун маълум маънода яқунловчи асар бўлди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

1. Қ.Каримов “Қутадғу билик”, Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, Тошкент, 1971 йил. – 965 б.
2. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Биринчи китоб. Тошкент, Ёзувчи, 1996. – 457 б.
3. Б.Тўхлиев Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асар Тошкент. «Ўзбекистон», 1991.

